

Коваленко Юрій (о.Георгій)**НОВА ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА І ЕКОЛОГІЧНЕ
БОГОСЛОВ'Я В ПРАВОСЛАВ'І**

Kovalenko Iurii (Rev.George)

**NEW ECOLOGICAL CULTURE AND ECOLOGICAL
THEOLOGY IN ORTHODOXY**

***Анотація.** Стаття є розвитком ідей Відкритого православ'я в царині екології. Автор акцентує увагу на тому, що Православна церква України долучається до загальноправославного і світового процесу молитви і турботи про довкілля. Автор звертає увагу на тяглість екологічної теми в діяльності Вселенських патріархів, Посланні Всеpravославного собору на Криті (2016) і в документі Константинопольського патріархату «За життя світу / На шляху до соціального етосу Православної церкви» (2020). Зі спеціальними посланнями з нагоди Дня молитви за довкілля до православних українців звертається і Предстоятель ПЦУ Блаженніший митрополит Епіфаній (2019, 2020).*

Але автор іде далі і пропонує перспективу зміни культури православних традицій і обрядів на більш екологічну. Автор зачіпає тему культури цвинтарів, екологічності поховань і нових форм поминання; культуру церковних традицій, освячень і будівництва храмів; перемену погляду на переробку і утилізацію; піст як екологічну практику. Автор пропонує створення православного екологічного календаря, екологічного богослов'я та релігійних засад екологічного світобачення. Як приклад, розглядається 28 вірш біблійної Книги Буття, який зазвичай критикується захисниками довкілля, і пропонується повернення до більш древнього і одночасно більш сучасного і екологічного його

розуміння і перекладу. Автор також пропонує під екологічним кутом подивитися на образи, які використовував у своїй проповіді Христос.

Ключові слова: православ'я; відкрите православ'я; екологія; екологічне богослов'я; екологічна культура православ'я; нова культура поховань і поминань; екологічний календар; освячення; піст; переробка; господарювання.

Abstract. *The article is a development of the ideas of Open Orthodoxy in the field of ecology. The author emphasizes that the Orthodox Church of Ukraine joins the pan-Orthodox and world process of prayer and care for the environment. The author draws attention to the longevity of the environmental theme in the activities of the Ecumenical Patriarchs, the Message of the All-Orthodox Council in Crete (2016) and the document of the Patriarchate of Constantinople "For the life of the world: Toward a Social Ethos of the Orthodox Church" (2020). The Primate of the PCU, His Beatitude Metropolitan Epiphanius, also addresses ecological issues in his speeches on the occasion of the Day of Prayer for the Environment (2019, 2020).*

The author of the article goes further and offers the prospect of shifting the culture of Orthodox traditions and rites to a more ecological one. The author touches on the topic of cemetery culture, ecological burials and new forms of commemoration; the culture of church traditions, sanctification and construction of church buildings; change of view on processing and utilization; fasting as an environmental practice. The author proposes the creation of an Orthodox ecological calendar, ecological theology and religious principles of ecological worldview. As an example, the 28th verse of the biblical Book of Genesis is analyzed, which is usually criticized by environmentalists, and a return to a more ancient and at the same time more modern and ecological understanding and translation of the verse is offered. The author also suggests looking at the images used by Christ in his sermon from an ecological point of view.

Key words: *Orthodoxy; Open Orthodoxy; ecology; ecological theology; ecological culture of Orthodoxy; a new culture of burials and commemorations; ecological calendar; sanctification; fast; recycling; lording of land and animals.*

Текст статті. Понад 30 років тому Вселенський патріарх Димитрій (Пападопулос), попередник нинішнього «зеленого» патріарха Варфоломія (Архонтоніса), встановив для Константинопольської православної церкви День молитви за довкілля в день церковного новоліття 1 вересня.

Святий і Великий собор Православної церкви, що відбувся у 2016 році на Криті, також підтвердив актуальність екологічної теми і встановив День молитви про захист навколишнього середовища для всіх православних по всьому світові:

«Очевидно, що сучасна екологічна криза зумовлена духовними й моральними причинами. Її коріння пов'язані з жадібністю й егоїзмом, які призводять до бездумного використання природних ресурсів, забруднення атмосфери шкідливими речовинами і зміни клімату. Християнська відповідь на цю проблему вимагає покаяння у зловживаннях, аскетичного настрою як протиотрути проти надмірного споживацтва, але водночас — культивування свідомості, що людина є «домоправителем», а не власником творіння. Церква ніколи не перестає підкреслювати, що майбутні покоління також мають право на природні ресурси, які дав нам Творець. З цієї причини Православна Церква бере активну участь у різних міжнародних екологічних ініціативах і призначила 1 вересня днем молитви про захист навколишнього природного середовища» [Документи 2016: 14-15].

У 2019 році, на першому ж році свого визнаного автокефального буття, до цієї ініціативи долучилася і Православна Церква України. В своєму посланні предстоятель

ПЦУ Блаженніший митрополит Київський і всієї України Епіфаній закликав вірних не тільки до молитви, але й до практичних дій: «Ця молитва має стати початком постійних богословських роздумів і реальної участі духовенства і вірних нашої святої Церкви у збереженні довкілля та різноманітних екологічних ініціативах разом з усіма людьми доброї волі» [Звернення 2019].

А відповідне рішення Священного синоду ПЦУ враховувало не тільки заклик Всеправославного собору, але й традицію спільних екологічних акцій, яка склалася в попередні роки зусиллями православних і греко-католицьких активістів, які організовували спільні акції 14 вересня (1 вересня за Юліанським календарем). Синод прийняв мудре рішення благословити «звершити в усіх храмах і монастирях Православної Церкви України в неділю 1 вересня 2019 року по завершенні Божественної літургії відповідні молебні та провести в період з 1 по 14 вересня просвітницькі і практичні заходи спільно з екологічними громадськими організаціями, а також зацікавленими державними і освітніми установами» [Засідання 2019].

А наступного 2020 року у своєму черговому посланні до Дня молитви за довкілля Предстоятель ПЦУ зазначив: «Дбайливе господарювання і турбота про навколишнє середовище є чеснотою і доброю справою, а зловживання щодо Божого творіння, його нищівна експлуатація і забруднення є, безперечно, гріхом проти Творця» [Послання 2020].

Екологічна культура в церкві

Релігія, особливо в її християнському варіанті, це боголюдський процес. Як Христос є одночасно і Богом і людиною, так і церковні практики складаються з божествен-

ного (дії благодаті Святого Духа) і людського (обрядів і матеріальних форм богошанування).

Релігія і релігійне життя існують не тільки в особистому внутрішньому просторі духовного життя, але й у формах зовнішніх і колективних, у вигляді певних дій з використанням (чи освяченням) живої і неживої природи, будівництва храмів тощо.

Людська складова релігії пов'язана не тільки з Божественним одкровенням, але й з домінуючою в ті чи інші часи культурою, а також з філософськими, політичними і науковими уявленнями про світобудову.

Саме тут виникає питання: Що в наших релігійних традиціях, обрядах і правилах є людським, тобто тимчасовим і недосконалим?

І друге питання: Чи є Церква носієм певного типу екологічної культури і світогляду?

Очевидно, що так. Але ця наша релігійна культура і світогляд не завжди, так би мовити, є «екологічно чистими». Релігія існує в культурі і освячує існуючу культуру. Хоча далеко не все в культурі є досконалим (особливо в культурі людських соціальних і економічних відносин). Як результат, частина нашої релігійної культури і традицій можуть бути недосконалими, або більш того, шкідливими для людини і навколишнього середовища.

І тут важливо процитувати документ «За життя світу / На шляху до соціального етосу Православної Церкви», оприлюднений Вселенським патріархатом на початку 2020 року, над яким працювала велика група богословів з різних країн світу і який був опублікований одночасно 12-ма мовами (в т.ч. і українською).

Саме міжнародна співпраця богословів з різних континентів і багатоголосся перекладів зробили цей документ

помітним далеко за межами однієї Помісної православної церкви, всередині якої він був створений. В Україні цей документ активно обговорюється і аналізується на вебінарах Відкритого православного університету Святої Софії-Премудрості¹. До речі, саме в Києві були зроблені переклади цього документу українською і російською.

З VIII розділу «Наука, технології та природній світ», в якому піднімається тема екології і захисту довколишнього середовища, варто виділити дві думки:

Перша:

«§71.

Можливо, першим завданням Церкви, яка прагне осмислити стрімкий розвиток технологій у новітній час й закріпитися як місце духовної стабільності в умовах безперервного потоку наукових та соціальних змін, має бути подолання будь-якого явного антагонізму між світом віри та світом науки» [За життя 2020].

І друга:

«§75.

...Тому нашу екологічну кризу слід розглядати не просто як етичну дилему, а як онтологічну й богословську проблему, що вимагає від нас радикальної зміни мислення, а також нового способу життя» [Там само].

А це означає, що ми маємо екологічно переосмислити в т.ч. наші релігійні звички і традиції.

Наприклад,

¹ YouTube-канал Відкритого православного університету / Список відтворення «За життя світу». URL: <https://youtube.com/playlist?list=PLmspJar88EIMQ3POS1ktN7y-Q8i5ARus8>

Культура цвинтарів, поховань і поминань

І це не тільки проблема штучних пластикових квітів на цвинтарях, яка активно обговорюється екологічними активістами, а духовенство вже декілька років поспіль закликає вірних не приносити на могили штучні квіти². І в цьому питанні, до речі, однакостайні як православні обох юрисдикцій, так і греко-католики.

Має змінитися культура поховання в цілому. Те, як влаштовні наші цвинтарі. Сьогодні в Україні, особливо у великих містах, цвинтарі - це занехаєні залізо-бетонні міста мертвих. І ці некро-мегаполіси дедалі розростаються. І у зв'язку з цим все гостріше стає питання негативного ставлення до кремації (насамперед у православних) або питання екологічності матеріалів, які ми використовуємо при похованні або облаштуванні місця пам'яті. Все очевидніше постає питання про зміну самої культури поминання в епоху стрімкого розвитку технологій збереження інформації про людину (фото, аудіо і відео контенту тощо). І тут важливо, яку позицію займуть церкви: охороняти традиційні, але далекі від реальності сьогодення, форми або, спираючись на саму суть християнського бачення смерті і сенсів поминальних практик, а також враховуючи особливості сучасної культури, створювати нові і модернізувати існуючі традиції, проповідуючи віру у реальність воскресіння і життя вічного не тільки в цифровому форматі чи з допомогою ШІ (штучного інтелекту).

Обряди, традиції, освячення

Православній культурі і традиціям притаманна любов до зовнішньої обрядової сторони церковних богослужінь.

² Наприклад, пост-заклик на офіційній сторінці ПЦУ. URL: <https://www.facebook.com/Orthodox.in.Ukraine/photos/a.2014852958590835/3026729647403156>

жінь і обрядів, а улюбленими святами православних зазвичай є ті, коли щось треба прикрашати або освячувати.

У зв'язку з цим на церковні свята, традиції яких пов'язані з природою (водою, деревами, зіллям, квітами, плодами тощо), класична церковна проповідь може бути доповнена і актуальними екологічними сенсами.

Наприклад, святкування **Водохрепці** (Хрещення Господнього) з традиційними освяченнями води як в храмах, так і на річках і озерах, є приводом говорити про необхідність піклуватися про їх чистоту та проблеми з питною водою у світі. До речі, автор вже декілька років у проповідях і відповідаючи на запитання журналістів, наголошую «не слід думати, що Бог буде працювати для нас фільтром з очищення води» [Коваленко 2018]. Освячення не очищує, але очищене і чисте варто благословити.

А **День Хрещення Київської Русі**, яке, згідно з літописами, відбувалося у водах річки Почайна, що у ХХ столітті зникло з мап і була майже знищена урбанізацією Києва, є приводом, щоб разом з екологічними активістами говорити про проблеми ревіталізації малих річок в містах.

Також, екологічний вимір може мати і **День Святої Трійці**, який ми в Україні називаємо Зеленою неділею через традицію прикрашати церкви і оселі гіллям і зіллям. Можливо, настала пора в цей святковий день не ламати дерева, а їх саджати. Особливо це стосується містян, які шість днів тижня працюють в офісах і для яких праця руками і зустріч з природою - це скоріше відпочинок і можливість відчувати себе відповідальним за створений Богом світ і довкілля. Чи не пора переходити від традицій освячувати зірване і зрубане до благословінь того, що висаджують і що росте.

Ю. Коваленко. Нова екологічна культура і екологічне богослов'я...

Окремою темою можуть бути **різдвяні ялинки**, бо з екологічної точки зору ідея заміни їх штучними деревами може виявитися хибною.

Все це спонукає нас до створення **Екологічного календаря православного християнина**, який би об'єднав в собі як нові дати (наприклад, 1 вересня як день молитви за довкілля), так і традиційні свята з їх освяченнями, богослов'я яких може бути доповнене екологічними барвами сенсів.

Екологічне богослов'я

Не впевнений, що богослови мають вигадувати власну богословську систему господарювання чи захисту довколишнього середовища. Але ми можемо віднайти богословські сенси у вже існуючих екологічних концепціях або підсилити їх нашими богословськими аргументами і посиланнями на священні тексти і заповіді.

Церква не може (і не повинна) зупинити науково-технічний прогрес чи розвиток технологій. Тому потрібно відмовитися від практики заборон чи засудження. Проте релігія і її представники можуть (і повинні) ставити моральні і етичні питання перед науковцями і урядами. Ми маємо бути в постійному діалозі заради пошуку відповідей і шляхів вирішення екологічних і етичних проблем, що постають перед людством.

Піст як екологічна практика

Піст є однією з традиційних релігійних практик. Але практика посту, як свідомого самообмеження, може використовуватися не тільки в релігійній сфері. Прийшов час проповідувати «екологічний» піст і утримання заради збереження природи і ресурсів. Дуже символічно, що щорічна Година Землі (Earth Hour) від WWF, яка з 2007 року закликає вимкнути на годину електричне світло і не життєво-необхідні електроприлади для привернення уваги до еко-

логічних проблем Землі, завжди співпадає з днями Великого посту у християн. А якщо врахувати, що виробництво м'яса є лідером щодо негативного впливу на екологію, то збільшення кількості тих, хто постує, здатне покращити не тільки духовне і тілесне здоров'я людства, але й екологію планети.

«Благословенна» переробка і утилізація

Декілька років тому я прочитав на етикетці пластикової пляшки з монастирською «святою водою» пораду її не викидати, а спалити. Такі самі рекомендації можна знайти і в церковних газетах і журналах. І тут проблема не тільки в тому, що у більшості парафіян, особливо в містах, немає грубок для спалювання, але й у тому, що спалювати пластикові пляшки або глянцеві журнали є неекологічно, токсично і небезпечно для здоров'я. І тоді виникла думка, що взагалі утилізація і переробка мають сприйматися нами не як позбавлення сміття, а як «чиста» і благословенна справа. А храми і релігійні спільноти у співправці з екологічними активістами і бізнесом, що займається утилізацією і переробкою, могли б спільно багато зробити для екологічної просвіти.

Можливо, невдовзі ми побачимо храми, під час будівництва яких будуть використовуватися виключно екологічно «чисті» матеріали і технології. А ще більш цікавою мені здалася ідея одного мого знайомого художника-акціоніста, який мріє побудувати еко-храм з перероблених матеріалів.

Релігійні засади екологічного світобачення

Під екологічним кутом варто подивитися і на священні тексти. Це не означає, що їх треба переписувати чи цензурувати. Але іноді варто уважніше придивитися до наших перекладів священних текстів. А також помітити

Ю. Коваленко. *Нова екологічна культура і екологічне богослов'я...*

екологічну складову у божественних повеліннях і образах, які використовував, наприклад, Христос.

«Господарювати» замість «володарювати», «підневолювати» і «панувати»

Деякі роки тому, під час написання «Біблійних історій для дітей», автор стикнувся саме з екологічною проблемою, переказуючи біблійну історію створення людини.

Виявилося що всі існуючі сучасні українські переклади 28 вірша 1 глави книги Буття орієнтуються на російський синодальний переклад Біблії XIX століття і на українські переклади початку XX століття більше, ніж на древній церковно-слов'янський текст і, як результат, ретранслюють світобачення часів віри у всесильність науки і індустриальний підхід до використання природи, які врешті-решт і призвели до існуючої екологічної кризи.

Порівняємо (Буття 1:28):

Синодальний російський переклад (1876):

«...и сказал им Бог: плодитесь и размножайтесь, и наполняйте землю, и **обладайте** ею, и **владычествуйте** над... (животными)» [Біблія Синод 1992: 6].

Переклад П. Куліша, І. Пулюя (1905)

«...сповнюйте землю і **підневолуйте** її, і **пануйте** над... (тваринами)» [Біблія Куліш 1905].

Переклад митрополита Ларіона Огієнка (1962):

«...і наповнюйте землю, **оволодійте** нею, і **пануйте** над... (тваринами)» [Біблія Огієнко 1962].

Переклад патріарха Філарета (2004):

«...і наповнюйте землю, і **володійте** нею, **владарюйте** над... (тваринами)» [Біблія Філарет 2004: 6].

Переклад о. Рафаїла Туркуняка (2011):

«...наповніть землю і **володійте** нею, **пануйте** над... (тваринами)» [Біблія Туркуняк 2016: 7].

А тепер давайте подивимося *церковнослов'янський текст*, наприклад, Єлизаветинської Біблії (1751).

«...и наполните землю, и **господствуйте** ею, и **обладайте**... (тваринами)» [Біблія ЦСЛ 1993: 2].

Тобто, більш відповідно і богословськи, і екологічно, було б використовувати українське слово «господарювати» замість «володарювати», «підневолопати» чи «панувати». В українському слові «господарювати», як і в церковнослов'янському «господствуйте» чується і «Господь», і «господар», що відсилає нас і до думки про те, що світ створений Господом, і до думки, що людина в цьому світі має бути дбайливим і відповідальним господарем, а не паном-підневолопатцем. Саме так і зроблено у переказі цієї біблійної історії для сучасних дітей:

«І створив Бог людину: чоловіка і жінку. І благословив їх Бог, і сказав їм: «Плодіться, і розмножуйтеся, і наповнюйте землю, і **володійте** нею, і **господарюйте** над рибами морськими, і тваринами земними, і птахами небесними» [Коваленко 2016: 8].

Христос і екологічне світобачення

Гесна вогненна

Розповідаючи про пекло, Христос використовує образ сміттєзвалища неподалік Єрусалима. І якщо ми сприймаємо слова Христа про те, що «Царство Боже всередині вас є» (Лк. 17:21) [Біблія Філарет 2004: 1175], не просто як метафору, а як реальність божественної присутності в світі, то і сміттєзвалища, можливо, це не тільки вдалий образ пояснити, що є пекло, але й його реальність в нашому світі.

Безкровна жертва замість жертвних тварин

Навіть у головного Таїнства християнської Церкви (причастя) є екологічний вимір. Христос на Таємній вечері

встановив безкровну жертву замість традиції приносити в жертву кров тварин.

В цьому контексті новими барвами сенсів сяють слова нашої різдвяної колядки: «Радуйся, Земле, Син Божий народився!».

Однак, як спасіння людства передбачає відповідь людей на поклик від Бога, так і спасіння нашої планети і її природи неможливо без нашої участі, бо «усе творіння з надією очікує з'явлення Божих синів, адже творіння підкорилося марноті не добровільно, а через того, хто його підкорив, з надією, що саме творіння буде визволене від рабства тління - для свободи слави дітей Божих» (Рим. 8:19-21) [Біблія Туркуняк 2016: 966].

Висновки

- Православ'я загалом і Православна церква України зокрема є включеними в процеси богословського осмислення і практичної діяльності, направлених на захист довкілля і зменшення негативного впливу людства на природу.

- Богословські рефлексії і заяви релігійних лідерів щодо потреби захисту довкілля є важливими, створюють релігійні засади екологічного світобачення і надають екологічному руху додаткової аргументації в діалозі з суспільством.

- Церква також потребує «екологічного погляду» на власні тексти, традиції і обряди, які мають зробити церковну культуру більш екологічною. Так само деякі церковні практики можуть бути корисними як форми, що можуть допомогти людству подолати екологічну кризу.

Список літератури.

Біблія (1905) в пер. П. Куліша та І. Пулюя / YouVersion.
URL: <https://www.bible.com/uk/bible/188/GEN.1.UK RK>

Біблія (1962) в пер. Івана Огієнка / YouVersion. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/186/GEN.1.UBIO>

Біблія (2016), або Книги Святого письма Старого та Нового заповіту / пер. Р. Туконяка. ВБФ «Східноєвропейська гуманітарна місія». 1064 с.

Біблія (2004). Книги Священного писання Старого та Нового завіту / пер. Патріарха Філарета. Видання Київської Патріархії УПЦ КП. 1416 с.

Библія (1992). Книги Священного писання Ветхого и Нового завета. Издание Московской Патриархии, 1992. 1372 с.

Библія (1993). Книги Священного писання Ветхого и Нового завета на церковнославянском языке. Российское библейское общество, 1993. 1658 с.

Документи Святого і Великого Собору Православної Церкви. Крит. (2016). К.: Відкритий православний університет Святої Софії-Премудрості, Дух і Літера. 112 с.

За життя світу / На шляху до соціального етосу Православної Церкви (2020). URL: <https://www.goarch.org/social-ethos>

Засідання Священного Синоду ПЦУ (2019) / Журнал №32 від 24.06.2019р. URL: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/zhurnaly-zasidannya-svyashhennogo-synodu-vid-24-cherვნya-2019-r/>

Звернення Предстоятеля Православної Церкви України з нагоди Дня молитви за довкілля (2019). URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zvernennya-blazhennijshogo-mytropolyta-epifaniya-z-nagody-dnya-molytvy-zadovkillya/>

Коваленко Георгій (2016). *Біблійні історії для дітей*. К.: Книголав. 76 с.

Коваленко Георгій (2018). *Водохреще. Бог – не фільтр*. URL: <https://tsn.ua/blogi/themes/zhittya/vodohrescha-bog-ne-filtr-573700.html>

Послання до Дня молитви за довкілля Предстоятеля ПЦУ (2020). URL: <https://www.pomisna.info/uk/epistle-post/poslannya-do-dnya-molytvy-zadovkillya-blazhennijshogo-mytropolyta-kyuyivskogo-i-vsiyeyi-ukrayiny-epifaniya/>

References

Bible (1905) translated by P.Kulish and I.Puluy / YouVersion. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/188/GEN.1.UKRR>

Bible (1962) translated by Ivan Ogienko / YouVersion. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/186/GEN.1.UBIO>

Bible (2016) translated by R. Turkunyak. VBF«Eastern European Humanitarian Mission». – 1064 p.

Bible (2004) translated by patriarch Philaret. Publication of the Kyiv Patriarchate of the UOC-KP. 1416 p.

Bible (1992). Synodal translation. Publication of the Moscow Patriarchate, 1992. 1372 p.

Bible (1993) in Church Slavonic. The Russian Bible Society, 1993. – 1658 p.

Documents of the Holy and Great Council of the Orthodox Church. Crete. (2016). K.: Open Orthodox University of the Saint Sophia the Wisdom, Dukh and Litera. 112 p.

For the Life of the World / Toward a Social Ethos of the Orthodox Church (2020). URL: <https://www.goarch.org/social-ethos>

Meeting of the Holy Synod of the OCU (2019) / Journal №32 of June 24, 2019. URL: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/zhurnaly-zasidannya-svyashhennogo-synodu-vid-24-chervnya-2019-r/>

Address of the Primate of the Orthodox Church of Ukraine on the occasion of the Day of Prayer for the Environment (2019). URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zvernennya-blazhennijshogo-mytropolyta-epifaniya-z-nagody-dnya-molytvy-zadovkilliya/>

Kovalenko George (2016). *Bible stories for children*. K.: Knigolov. 76 p.

Kovalenko George (2018). *Epiphany. God is not a filter*. URL: <https://tsn.ua/blogi/themes/zhittya/vodohrescha-bog-ne-filtr-573700.html>

Message for the Day of Prayer for the Environment of the Primate of the OCU (2020). URL: <https://www.pomisna.info/uk/epistle-post/poslannya-do-dnya-molytvy-za-dovkilliya-blazhennijshogo-mytropolyta-kyyvskogo-i-vsiyeyi-ukrayiny-epifaniya/>